

سروپرستاز: جین دمن مک اولیف

دائرة المعارف

جلد پنجم - ی

قرآن

ویراستاران ترجمه فارسی

حسین خندق آبادی، مسعود صادقی، مهرداد عباسی، امیر مازیار

تهران ۱۳۹۹

فهرست مدخل‌ها

- لقمان ماتياس تسانيزر / حسن رضایی هفتادر
 لوح محفوظ دانیل مادیگان / اعظم پویا
 لوط هریبرت بوسه / حسن رضایی هفتادر
 مانده ماتياس رادشایت / امیر مازیار
 مادر رضاعی آوینرگیلادی / سعید عدالت‌نژاد
 مالکیت الکساندر کنیش / سعید عدالت‌نژاد
 مالیات پل هیک / سعید عدالت‌نژاد
 ماه ۱ دانیل مارتین واریسکو / امیر مازیار
 ماه ۲ الکساندر کنیش / امیر مازیار
 متشابه لئه کینبرگ / مهرداد عباسی
 متن مقدس و قرآن ویلیام گراهام / مهرداد عباسی
 مثنای اوری روبین / امیر مازیار
 مَثَل ماتياس تسانيزر / اعظم پویا
 مجادله جین دمن مک‌اولیف / مهدی شاددل بصیر
 مجوس ویلیام دَرُو / امیر مازیار
 محارم ازدواج برنارد وایس / سعید عدالت‌نژاد
 محمد (ص) اوری روبین / حسن رضایی هفتادر
 مخالفت با محمد (ص) مارکو شولر / فریبا پات
 مدارا و اجبار یوحنا فریدمن / حسین خندق‌آبادی
 مدینه رثون فایرستن / امیر مازیار
 مدینه مارکو شولر / فریبا پات
 مراحل زیستی انسان ابوالفضل محسن ابراهیم /
 احمد کریمی جهرمی
- مرجان هریبرت آیزنشتاین / امیر مازیار
 مردار دیوید وینز / امیر مازیار
 مرگ و مرده ژاک واردنبرگ / مسعود صادقی
 مریم باریارا فریر استواسر / فریبا پات
 مسئولیت ماتياس رادشایت / حسین خندق‌آبادی
 مسائل جنسی دوین استوارت / سعید عدالت‌نژاد
 مسجد جانانان بلوم / مهرداد قیومی بیدهندی
 مسجد الاقصی نولا جانسن / حسن رضایی هفتادر
 مسجد ضرارکلود ژیلیو / اعظم پویا
 مُسْکِر اِیْس کاربج / سعید عدالت‌نژاد
 مسیحیان و مسیحیت سیدنی گریفیت / حسن رضایی
 هفتادر
 مُسْیَلْمَه منیر قسطن / مهرداد عباسی
 مشکل القرآن اریک دیکینسن / مهرداد عباسی
 مُصْحَف هارالد موتسکی / محمدعلی طباطبایی
 مصحف‌های قرآن فردریک لیمهویز / محمدعلی
 طباطبایی
 مصر اسحاق حسون / فیروزه صادق‌زاده دربان
 مطالعات قرآنی پیش از ۱۸۰۰ م. هارتموت بوتستین
 / مهرداد عباسی
 مطالعات آکادمیک قرآنی پس از دوره روشنگری
 مارکو شولر / سیدعلی آقایی

- مطالعات قرآنی در آفریقا جان هانویک / مهدی شاددل بصیر
- مطالعات قرآنی در جنوب شرقی آسیا مایکل فینر / مهدی شاددل بصیر
- معاد جین اسمیت / محمدعلی طباطبایی
- معتزله زاینه اشمتیکه / جلیل پروین
- معجزه دینیس گرپل / مسعود صادقی
- معراج مایکل سلز / حسن رضایی هفتادر
- مقام ابراهیم رابرت شیک / اعظم پویا
- مکان‌های مقدس اوری روبین / مهدی شاددل بصیر
- مکه ژاکلین شابی / اعظم پویا
- منابع [و ابزارهای] مطالعات قرآنی اندرو ریپین / عاطفه ذوالفقاری فر
- منافقان و نفاق کامیلا ادنگ / جلیل پروین
- موجودات غیرمادی استوفانیا کونیال / محمدعلی طباطبایی
- موسی کورنلیا شوک / حسن رضایی هفتادر
- موظفه آنگلیکا نیوبورت / حسین خندق‌آبادی
- مولی و ولایه سباستیان گونتر / امیر مازیار
- مهاجران و انصار محمد فاروق / جلیل پروین
- مهریه هارالد موتسکی / سعید عدالت‌نژاد
- مهمان‌نوازی و آداب معاشرت والرئ هوفمن / حسین خندق‌آبادی
- میانه روی فرانک گریفل / حسین خندق‌آبادی
- میکائیل گیسلاوب / فیروزه صادق‌زاده دربان
- ناامیدی جان رنارد / حسین خندق‌آبادی
- ناپاکی کوین راینهاارت / امیر مازیار
- ناقوانی ژزالیند گوتین / حسین خندق‌آبادی
- ناکامی تیموتی وینتر / حسین خندق‌آبادی
- ناموس هارالد موتسکی / امیر مازیار
- نام‌های پیامبر ژان لونی دیکله / حسن رضایی هفتادر
- نام‌های قرآن مستنصر میر / اعظم پویا
- نان مستنصر میر / امیر مازیار
- نجات جان رنارد / سیده‌زهرا مبلغ
- نجران عرفان شهید / فیروزه صادق‌زاده دربان
- نحو ژاکلین شابی / امیر مازیار
- نخل دیوید وینز / فیروزه صادق‌زاده دربان
- نذر پل هیک / محمدعلی طباطبایی
- نذیر چیس رابینسن / اعظم پویا
- نسبت‌های مکانی آنگلیکا نیوبورت / مهدی شاددل بصیر
- نسخ جان برتن / مهرداد عباسی
- نسخه‌های خطی قرآن فرانسوا دروش / نصرت نیلساز
- نشانه‌ها کاترین کونی / سیده‌زهرا مبلغ
- نظافت و طهارت ماریون هولمز کنتز / سعید عدالت‌نژاد
- نعمت و برکت دوین استوارت / حسین خندق‌آبادی
- نفرین دوین استوارت / حسین خندق‌آبادی
- نفس توماس ایمیل هومرین / مهدی شاددل بصیر
- نَفَقَه کریستوفر ملچرت / سعید عدالت‌نژاد
- نقد متنی قرآن جیمز بلمی / مسعود صادقی
- نقض عهد و امانت برانون ویلر / سعید عدالت‌نژاد
- نگارش و ابزار نگارش شیلا بلیر / مهرداد وحدتی دانشمند
- نماز گرهارد باورینگ / سعید عدالت‌نژاد
- نماز جمعه پاتریک گفنی / سعید عدالت‌نژاد
- نمرود هربرت بوسه / امیر مازیار
- نوح ویلیام برینر / حسن رضایی هفتادر
- نور جمال الیاس / امیر مازیار
- نوزادکشی دانالی بوئن / حسین خندق‌آبادی
- نوع و نژاد اوری روبین / امیر مازیار
- نیت نصر حامد ابوزید / حسین خندق‌آبادی
- واژه‌های دخیل اندرو ریپین / مهرداد عباسی
- وجوه و نظایر هربرت برگ / عاطفه ذوالفقاری فر
- وجه فردریک متیوسن دنی / امیر مازیار

فہرست مدخلہا سے

ہماوردی با قرآن عیسیٰ بلاطہ / سیدعلی آقایی
ہمجنس گزایی اورت راوسن / سعید عدالت نژاد
ہمسران پیامبر باریارا فریر استواسر / فریبا پات
ہنر و معماری و قرآن الگ گرابار / حسن رضایی
ہفتادر
ہوا و باد آتونی جونز / مسعود صادقی
ہود پل کاب / حسن رضایی ہفتادر
یاجوج و ماجوج کیت یونستین / فیروزہ صادق زادہ
دریان
یتیم آوینر گیلادی / امیر مازیار
یحیی اندرو ریہین / حسن رضایی ہفتادر
یعقوب اندرو ریہین / حسن رضایی ہفتادر
یکپارچگی متن قرآن مستنصر میر / سیدعلی آقایی
یمن کریستین ڈولین روین / محمدطاہر ریاضی آرسی
یمین و شمال اسحاق حسون / مہدی شاددل بصیر
یوسف شالوم گولدمن / حسن رضایی ہفتادر
یونس ہریرت بوسہ / حسن رضایی ہفتادر
یہودیان و یہودیت اوری روہین / مجتبیٰ زورانی

وجہ خدا جمال الیاس / سیدہ زہرا مبلغ
وحی دانیل مادیگان / مہرداد عباسی
ورید ازل وُو / امیر مازیار
وزنہا و مقدارہا اشتفان دینہ / مہدی شاددل بصیر
وسائط حمل و نقل اوری روہین / امیر مازیار
وفاداری ابراہیم موسی / حسین خندق آبادی
ولادت دانالی بوئن / امیر مازیار
ولئی برند راتکہ / جلیل پروین
وہابیت و قرآن ناتانا دلانگ-بس / حسین
خندق آبادی
ہابیل و قابیل ہریرت بوسہ / حسن رضایی ہفتادر
ہاروت و ماروت ویلیام برینر / فیروزہ صادق زادہ
دریان
ہارون اندرو ریہین / حسن رضایی ہفتادر
ہامان آتونی جونز / امیر مازیار
ہاویہ دوین استوارت / مسعود صادقی
ہبوط آتونی جونز / اعظم ہویا
ہجرت محمد فاروق / محمدعلی طباطبایی
ہدایت دیوید توماس / حسین خندق آبادی

مشخصات منابع پربسامد

الف) منابع عربی

آلوسی، روح

محمود بن عبداللّه آلوسی، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ۳۰ ج در ۱۵ ج، قاهره ۱۹۲۶/۱۳۴۵؛ افست بیروت بی تا.

ابن ابی الاصبغ، بدیع

ابن ابی الاصبغ، بدیع القرآن، تصحیح جفنی محمد شرف، قاهره بی تا.

ابن ابی اصبغ، عیون

احمد بن قاسم بن ابی اصبغ، عیون الانباء فی طبقات الاطباء، تصحیح ا. مولر، ۲ ج، قاهره ۱۸۸۲/۱۲۹۹؛ ۳ ج، بیروت ۱۹۵۷

ابن اثیر، کامل

عزالدين علی بن اثیر، الکامل فی التاریخ، تصحیح ک. ی. نوربرگ، ۱۴ ج، لیدن ۱۸۵۱-۱۸۷۶؛ چاپ مجدد با اصلاحات، ۱۳ ج، بیروت ۱۳۸۵-۱۳۸۷/۱۹۶۵-۱۹۶۷

ابن اثیر، نهایی

مجدالدين مبارک بن اثیر، النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، چاپ طاهر احمد زاوی و محمود طناحی، ۵ ج، قاهره ۱۹۶۳-۱۹۶۶

ابن اسحاق، سیره

محمد بن اسحاق، سیره رسول اللّه (بازنویسی عبدالملک بن هاشم)، تصحیح ف. ووستنفلد، گوتینگن ۱۸۵۸-۱۸۶۰؛ افست بیروت بی تا؛ تصحیح مصطفی سقا و دیگران، ۴ ج در ۲ ج، قاهره ۱۹۵۵

ابن انباری، ایضاح

ابوبکر محمد بن قاسم بن انباری، ایضاح الوقوف و الابداء فی کتاب اللّه، تصحیح محیی الدین عبدالرحمن رمضان، ۲ ج، دمشق ۱۳۹۱/۱۹۷۱

ابن تیمیه، دقائق

تقی الدین احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه، دقائق التفسیر الجامع لتفسیر الامام ابن تیمیه، تصحیح محمد سید جُلیند، ۶ ج در ۳ ج، جدّه/ بیروت/ دمشق ۱۹۸۶

ابن تیمیه، مقدمه

تقی الدین احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه، مقدمه فی اصول التفسیر، بیروت ۱۹۳۲/۱۹۷۲؛ ریاض ۱۳۸۲/۱۹۶۲

ابن جزیری، غایه

شمس الدین ابوالخیر محمد بن محمد بن جزری، غایه

واژه‌های یکسان برای دلالت بر معانی متفاوت به کار رفته‌اند (این قتیبه، تأویل، ۷۴؛ طبری، تفسیر، ۱۱۴/۳، ۱۱۶) یا آیاتی که در آنها واژه‌های متفاوت برای بیان یک معنا به کار رفته‌اند (طبری، تفسیر، ۱۱۵/۳-۱۱۶؛ نک. L. Kinberg, Muhkamāt, 145). در تعریفی رایج، لفظ و معنا در کنار هم آمده‌اند و آیات متشابه آیاتی‌اند که «هر یک در "حق" و "صدق" (یعنی در معنا) و در "حُسن" (یعنی در لفظ) شبیه دیگری است» (بغوی، معالم، ۴۲۶/۱). طبعاً شباهت آیات فقط در موارد تکرار می‌تواند رخ دهد. به همین سبب، تکرار را یکی از ویژگی‌های آیات متشابه دانسته‌اند. ارتباط میان تکرار آیات متشابه و شباهت آنها در یکی از تعریف‌های طبری (د. ۳۱۰) بررسی شده است، که مطابق آن آیات متشابه آیاتی‌اند که الفاظ آنها زمانی که در دیگر سوره‌های قرآن تکرار شوند شبیه یکدیگرند (تفسیر، ۱۱۶/۳).

آیات مشابه و اعجاز قرآن. هریک از تعریف‌های مرتبط با شباهت و تکرار برای آیات متشابه به اعجاز قرآن اشاره دارد. ارتباط میان اعجاز قرآن و آیات متشابه را از طریق دوگانه لفظ و معنا، که پیش‌تر ذکر شد، می‌توان فهمید. فخررازی (د. ۶۰۶) در تفسیر آیه «اوست کسی که این کتاب را بر تو فروفرستاد، پاره‌ای از آن آیات محکم است، آنها اساس کتاب‌اند، و پاره‌ای دیگر متشابهات‌اند» (آل‌عمران: ۷)، این آیه را با دو آیه پیش‌گفته (یعنی هود: ۱ و زمر: ۲۳) و نیز آیه «اگر [قرآن] از جانب غیر خدا بود قطعاً در آن اختلاف بسیاری می‌یافتید» (نساء: ۸۲) ترکیب می‌کند (نک. مشکل القرآن). او بر اساس این چهار آیه نتیجه می‌گیرد که آیات متشابه آیاتی‌اند که تکرار، شبیه و مؤید یکدیگرند، و اعجاز متن قرآن را ثابت می‌کنند. در قرآن تناقضی نیست، بلکه آیات آن یکدیگر را تأیید و تقویت می‌کنند. هم‌زمان، قرآن حاوی آیات محکم

کتاب را بر تو فروفرستاد، پاره‌ای از آن آیات محکم است، آنها اساس کتاب (أم‌الکتاب)‌اند، و پاره‌ای دیگر متشابهات‌اند». عده زیادی از مفسران در توضیح آیه ۷ آل‌عمران دو آیه دیگر را که ظاهراً با این آیه در تعارض‌اند ذکر کرده‌اند. این دو آیه از این قرارند: آیه ۲۳ زمر که می‌گوید همه آیات قرآن متشابه‌اند: «خدا زیباترین سخن را به صورت کتابی متشابه (کتاباً مُتَشَابِهاً) نازل کرده است» و آیه ۱ هود که در آن همه آیات قرآن روشن و صف شده‌اند: «کتابی که آیات آن روشن سامان یافته‌اند (أَحْکَمَتِ آیاتُهُ)». زرکشی (د. ۷۹۴)، به نقل از ابن حبیب نیشابوری مفسر (د. ۴۰۶)، می‌گوید این سه آیه مؤید سه قول مختلف درباره ویژگی قرآن‌اند: اینکه قرآن محکم است، یا متشابه است، یا ترکیبی از این دو است. او آیه‌ای را که مؤید مفهوم ویژگی ترکیبی قرآن است، یعنی قرآنی که از آیات محکم و متشابه تشکیل شده است (آل‌عمران: ۷)، [مؤید قول] «صحیح» می‌داند (برهان، ۶۸/۲؛ نک. سیوطی، اتقان، ۳۰/۳).

ارتباط میان این دو مؤلفه تشکیل‌دهنده قرآن تحت تأثیر معنای تلقی‌شده برای واژه «متشابه» است، که در منابع تفسیری تعاریف متنوعی برای آن ذکر کرده‌اند. معنای «مشابه» برای اثبات اعجاز قرآن به کار می‌رود. از سوی دیگر، واژه‌ای که «مبهم» تفسیر شده معنای ضمنی گسترده‌تری دارد و با سه موضوع محوری قرآن در ارتباط است: ۱) اعتبار فقهی قرآن، در جایی که آیات مبهم با آیات روشن در تعارض‌اند. ۲) مسئله اعتبار تفسیر قرآن، در جایی که آیات مبهم برای بیان مواردی که به نفع تفسیر یا ضد آن است به کار می‌روند. ۳) اعجاز قرآن*.

آیات مشابه. شباهت میان آیات ممکن است در «لفظ» یا در «معنای آیه» باشد. بر این اساس، متشابهات گاهی به آیاتی اطلاق می‌شود که در آنها

یعنی آیاتی که نمی‌توان آنها را بدون تغییر در الفاظشان (مقدمه و مؤخره) فهمید، مثل‌ها (امثال)، سوگندها (اقسام) و آیاتی که باید به آنها اعتقاد داشت اما نباید عمل کرد (ابن‌عباس، تفسیر، ۱۲۴؛ ابوعبید، ناسخ، ۴؛ ابن‌ابی‌حاتم، تفسیر، ۵۹۲/۲-۵۹۳؛ طبری، تفسیر، ۱۵/۳؛ بغوی، معالم، ۴۲۶/۱؛ ابن‌عطیه، محزر، ۴۰۰/۱؛ قرطبی، جامع، ۱۰/۴؛ ابن‌کثیر، تفسیر، ۳۴۵/۱؛ سیوطی، در، ۵/۲؛ شوکانی، تفسیر، ۳۱۴/۱). بر مبنای این تعریف، محکم آیاتی‌اند که به موضوعات اساسی می‌پردازند، در حالی که متشابه آیاتی‌اند که به موضوعات فرعی اختصاص دارند. این تعریف راهی است برای فهم مقایسه‌ای که در خود متن آیه انجام شده است. آیه ۷ آل‌عمران آیات محکم را «اساس کتاب» و آیات متشابه را باقی آن معرفی می‌کند.

روش دیگر برای بررسی ارزش فقهی این دو اصطلاح تلقی آنها به‌عنوان دو نوع فرمان الهی است. در این تعریف، آیات محکم حاوی فرمان‌هایی عام و تغییرناپذیرند، در حالی که آیات متشابه حاوی فرمان‌های محدود و تغییرپذیرند. محکم شامل فرمان‌های اساسی مشترک با همه ادیان است، نظیر پیروی از خدا و دوری از ظلم. در مقابل، آیات متشابه حاوی جنبه‌های عملی این فرمان‌هاست و ممکن است در هر دینی متفاوت باشد، نظیر تعداد نمازهای واجب و قوانین مربوط به انفاق و ازدواج (فخررازی، تفسیر، ۱۸۳/۷؛ نک. ماوردی، نکت، ۳۸۰/۱). در این تفسیر، تمایز میان آیات ناسخ و منسوخ بی‌معنا خواهد بود، زیرا مسئله عمومیت جایگزین عنصر ترتیب زمانی می‌شود. این امر بدان معناست که مطابق تعریف، آیات محکم آیاتی‌اند که در تمام ادیان و حیاتی عمومیت دارند و آیات متشابه آیاتی‌اند حاوی آن چیزی که اسلام را از ادیان و حیاتی دیگر متمایز می‌کند.

نیز هست، یعنی آیاتی که به‌نحوی اعجاز‌آمیز نوشته شده‌اند. بنابراین، این دو ویژگی، یعنی پیام‌های موثق غیرمتعارض و نوعی اسلوب زبانی اعجاز‌آمیز که از توان بشر خارج است، شاهدی بر منشأ الهی قرآن است (فخررازی، تفسیر، ۱۸۰/۷).

ابن‌جزری (د. ۵۹۷) توضیح متفاوتی برای ارتباط اعجاز قرآن و آیات متشابه عرضه می‌کند. او در تلاش برای یافتن دلیل وجود آیات متشابه در قرآن می‌گوید آیات محکم و متشابه به‌لحاظ سبک‌شناختی دو قالب بیانی مهم در زبان عربی‌اند، یعنی «موجز» و «مجاز». خدا هر دو سبک را در قرآن جای داده است تا بشر در چالش هم‌اوردی با قرآنی مشابه قرآن محمد(ص) بتواند هر یک از این دو سبک را انتخاب کند. اما هیچ‌کس هرگز نمی‌تواند بر این چالش غلبه کند و بنابراین، قرآن، با هر دو سبک محکم و متشابه، برای همیشه معجزه خواهد ماند (زاد، ۳۵۰/۱-۳۵۱؛ نک. ابن‌قتیبه، تأویل، ۸۶).

متشابه به معنای «مبهم». روشی رایج در بررسی دو واژه محکم و متشابه برابر نهادن وضوح اولی با ابهام دومی است. چنان‌که ذکر شد، این تقابل با برخی از مشهورترین موضوعات قرآنی در ارتباط است: آیات ناسخ و منسوخ (نک. نسخ)، جواز تفسیر قرآن و اعجاز قرآن.

آیات متشابه و آیات ناسخ و منسوخ. در یکی از تعاریفی که محکم در برابر متشابه قرار می‌گیرد، آیات محکم آیات ناسخ و آیات متشابه آیات منسوخ دانسته می‌شوند. در تعریفی پرتکرار، محکم عبارت است از آیات ناسخ، یعنی آیات بیان‌کننده «حلال» و «حرام» و تعیین‌کننده «حدود» (نک. حدود الهی) و «فرائض» و آیاتی که باید به آنها اعتقاد داشت و عمل کرد. در مقابل، آیات متشابه یعنی آیات منسوخ،